

Peter Åström

Varan, värdet och kommunismen

1 Inledning

Kapital är självförmerande värde, dött arbete som förslavar levande. Det ligger därför nära till hands att rikta in samhällskritiken på värdet och det abstrakta arbetet. Om det senare är roten ur vilken kapitalets kategorier växer fram – lönearbete, profit med mera – måste det avskaffas för att ett klasslöst tillstånd ska kunna inträda. Det kan tänkas ske genom en revolution där existensmedlen görs tillgängliga helt gratis, eftersom tvånget att arbeta då faller bort. En samhällelig omorganisering som tvärtom stödjer sig på det abstrakta arbetet blir då ett dödfött eller kontrarevolutionärt projekt. Det var hursomhelst undertecknads tidigare uppfattning.¹

Under inflytande av den arabiska vintern² kom jag att överge detta perspektiv, som betonar revolutionens radikalt antikapitalistiska sida.³

¹ Se Peter Åström, "Kris och kommunisering", *riff-raff* nr 9, 2011. Texten återpublicerades samma år i engelsk och fransk översättning i det första numret av *Sic*. Alla mina texter får, om inget annat anges, användas enligt CC BY-ND 4.0.

² Det vill säga kontrarevolutionen i Mellanöstern och Nordafrika från omkring år 2012 och utan slut i sikte. Se "Arab Winter", *Wikipedia* <https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Winter>.

³ Som Henriksson skriver reagerade jag negativt på "The suspended step of communisation", *Sic* nr 1, 2011, s. 152ff, 164. Artikelförfattaren ser kommunismens införande som avhängigt värdets omedelbara avskaffande, vilket antas kräva att allt *mätande av arbetstid* bekämpas och att distinktionen mellan produktion och konsumtion liksom föreställningen om en *produkt* försvinner.

Jag blev övertygad om att den positiva sidan också måste lyftas fram, inte avfärdas som verklighetsfrånvänd spekulat. Trots sin långsiktigt ohållbara dynamik tillfredsställer det kapitalistiska produktionssättet i normalfallet grundläggande behov såsom mat, vatten och tak över huvudet. För att kommunismen ska kunna utgöra ett verkligt alternativ måste den därför ta på allvar frågan om hur den materiella reproduktionen kan säkras, annars kommer det ena eller andra reaktionära perspektivet att föras fram, till exempel nationalism eller religiös fundamentalism.

När jag mot bakgrund av denna omvärdering återvände till *Kapitalet* och andra skrifter gjorde jag en upptäckt som borde ha varit uppenbar från första början: Marx utgår inte från värdet utan *varan*, vilket ställer frågan om *värdet* i ett helt annat ljus. Den här texten är ett försök att, med utgångspunkt i varuformen, sammanfatta viktiga delar av Marx analys av det kapitalistiska samhället för att svara på

- vad värdet är för något,
- vad kapitalets avskaffande måste innebära, samt
- hur en kommunistisk omställning av den samhälleliga reproduktionen kan tänkas se ut.

2 Varan

Marx inleder sin kritiska framställning i *Kapitalet* och *Till kritiken av den politiska ekonomin* med en analys av den enskilda varan, närmare bestämt ”arbetsproduktens varuform”.⁴ Som Ricardo påpekade utgör arbetsprodukterna den överlägset största andelen av alla varor, eftersom de ”kan flerfaldigas [...] i nästintill obegränsat antal, om vi är beredda att lägga ner det arbete som är nödvändigt för att skaffa fram dem.”⁵ Men på ett mer övergripande plan är produktion, utbyte och konsumtion av varor det specifika sätt på vilket den samhälleliga reproduktionen äger rum under den kapitalistiska tidsepoken.⁶

2.1 Bruksvärde

En arbetsprodukt är till att börja med resultatet av en produktiv mänsklig verksamhet som – tillsammans med en större eller mindre mängd naturstoff – gör den till en mänsklig nyttighet av det ena eller andra slaget, ett *bruksvärde*.⁷ Dess karaktär som bruksvärde eller bruksvärdeform är ”inte beroende av om det kostar människan mycket eller litet arbete”⁸ att komma åt nyttoegenskapen. Däremot kan ett bruksvärde räknas som högre eller lägre beroende på i vilken grad andra bruksvärden (och därmed andra arbetsprocesser) ingår i det som förutsättning.⁹

Arbetsprodukter som tillfredsställer mänskliga behov återfinns i alla mänskliga samhällen; de är en nödvändig del av den mänskliga tillvaron.¹⁰ Från denna allmänna synpunkt ”ligger [de] utanför den politiska ekonomins

⁴ Karl Marx, *Kapitalet. Första boken* (Staffanstorps 1969) (hädanefter K 1), s. 3.

⁵ David Ricardo, *On the principles of political economy and taxation* (London 2002 [1821]), s. 6. Min övers.

⁶ Se till exempel Karl Marx, ”Inledning”, i *Grundrisse: Ett urval* (Hägersten 2010), s. 48 samt ”Randanmärkingar till Adolf Wagners ’Lärobok i politisk ekonomi’”, i K 1.

⁷ K 1, s. 31.

⁸ K 1, s. 32.

⁹ Se MEGA II.3.1, s. 51 alternativt MECW 30, s. 58.

¹⁰ ”Som skapare av bruksvärden, som nyttigt arbete, är arbetet därför en av alla samhällsformer oavhängig existensbetingelse för människan; en evig naturnödvändighet för att förmedla ämnesomsättningen mellan människa och natur, d.v.s. det mänskliga livet.” Karl Marx, *Kapitalet. Första boken. Supplement* (Lund 1985), s. 40.

betraktelse”¹¹ liksom varuanalysen. Marx diskuterar därför begreppet bruksvärde främst utifrån nutida samhällsförhållanden där ”produktionsmedlen är splittrade mellan många inbördes oavhängiga varuproducenter”, arbetsdelningen ”förmedlas genom köp och försäljning av olika arbetsgrenars produkter”¹² och de senare konsumeras inte av producenten själv utan av en ”konsument”. För att kunna säljas, alltså fungera som *vara* i utbytet, måste arbetsprodukten därför vara till nytta för en köpare.¹³ Arbetsprodukten är överhuvudtaget *inte bruksvärde för producenten*; det uppstår först när den möter en köpare på marknaden.¹⁴ Slutligen existerar bruksvärdet endast som föremål för konsumtion och ”förverkligas endast i konsumtionsprocessen.”¹⁵

2.2 Värdeform

Säljarens nytta av arbetsprodukten kommer av vad den kan inbringa genom att bytas bort – dess *bytesvärde*.¹⁶ I denna funktion uppträder den i en från varukroppen åtskild *värdeform*.¹⁷

Det som intresserar oss i det här avsnittet är inte det faktiska varuutbytet – framför allt inte så kallad byteshandel där vara byts direkt mot vara – utan *varuvärdet*. Det senare uttrycks i pengar genom prisformen. Penningformen

¹¹ Karl Marx, ”Värde”, s. 140 i detta nummer av *riff-raff*. Mer utvecklat i *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1970), s. 16.

¹² K 1, s. 309f.

¹³ ”Den som med sin produkt tillfredsställer sitt eget behov, skapar visserligen bruksvärde men ingen vara. För att producera varor är det inte nog att producera bruksvärde; man måste producera bruksvärde för andra, samhälleligt bruksvärde.” K 1, s. 36.

¹⁴ ”För att bli bruksvärde måste varan möta de särskilda behov, som den tjänar till att tillfredsställa. Varornas bruksvärden blir alltså bruksvärden, i det de allsidigt byter plats, och ur den hand, i vilken de är bytesmedel, övergår i den hand, i vilken de är bruksföremål. Endast genom detta allsidiga avyttrande av varorna blir det arbete de innehåller nyttigt arbete.” *Till kritiken*, s. 32.

¹⁵ *Till kritiken*, s. 15.

¹⁶ ”[S]om aktiv bärare av bytesvärdet blir bruksvärdet bytesmedel. För sin ägare är varan bruksvärde endast i sin egenskap av bytesvärde.” *Till kritiken*, s. 32.

¹⁷ ”Varor kommer till världen i form av bruksvärden eller varukroppar, såsom järn, linneväv, vete o.s.v. Detta är deras okonstlade naturform. De är dock varor endast som något dubbelt, som både bruksföremål och värdebärare. De uppträder därför såsom varor eller besitter varuform endast då de besitter dubbelform: naturform och värdeform.” K 1, s. 42, justerad övers.

är dock komplicerad och behöver sin egen förklaring. Vi ska därför till en början bortse från pengarna och istället undersöka varuvärdet med hjälp av andra varor.

En arbetsprodukts värdeform är helt frånvarande om man betraktar den isolerat. Då framträder endast själva varukroppen som ger den dess särskilda nyttoegenskaper. Värdeformen dyker dock upp så snart arbetsprodukten ställs i utbytesförhållande till någon annan varukropp.

Nedan följer en sammanfattning och tolkning av Marx värdeformsutredning, från den enkla värdeformen till prisformen, utan att gå in på själva värdet. Vi antar, liksom Marx, att varuvärdena är lika stora, men det väsentliga är att de är jämförbara.

2.2.1 Enkel värdeform

20 alnar linneväv = 1 rock
eller 20 alnar linneväv är värt 1 rock.

Här ser vi å ena sidan att 20 alnar linneväv *är värt lika mycket* som 1 rock. Å andra sidan uttrycks värdet av 20 alnar linneväv i bruksvärdet hos en annan godtycklig arbetsprodukt, en rock. Den senare är *olik* ur bruksvärdesympunkt men ändå utbytbar mot linneväven och därför *likvärdig* eller *ekvivalent* med denna. Relationen uttrycker säljarens vara, 20 alnar linneväv, som ett bestämt *rockvärde*; dess värde uppträder i rockskepnad. Detta kan låta mystiskt, men om vi ska bortse från prisformen tills vidare kan vi ännu inte säga att båda kostar lika mycket pengar. Vi har endast de båda varorna – två bruksvärden och en utbytesrelation som uttrycker något slags värde. Linneväven behöver inte rocken för att se att den är linneväv, men när relationen till rocken visar för linneväven att den är något mer än bara linneväv, alltså ett nyttigt ting, blir det i formen av utbytbarhet mot rockar; något annat känner den inte till.

2.2.2 Utvecklad värdeform

I den enkla värdeformen uttrycktes linnevävsvärde men på ett otillräckligt sätt. Rockvärde är ju inte ett uttryck för värde eller utbytbarhet *i allmänhet*

utan endast i relation till *en från den själv åtskild* men godtycklig vara.¹⁸ Genom att sätta linneväven i samma slags utbytesrelation till *alla andra bruksvärden* övervinns denna specifika otillräcklighet och en ny, utvecklad värdeform träder i dess ställe.

20 alnar linneväv	=	1 rock eller
		10 pund te eller
		40 pund kaffe eller
		1 quarter vete eller
		2 uns guld eller
		½ ton järn osv.

När arbetsprodukten 20 alnar linneväv värderas i alla andra varukroppar får det utöver rockvärdet även ett te-, kaffe-, vetevärde osv. Här uppträder linneväven som utbytbar mot varje annan vara, men dess uttryck är komplicerat och otympligt eftersom arbetsprodukten som värderas ställs inför ”en brokig mosaik av osammanhängande och olikartade värdeuttryck.”¹⁹ Dessutom blir värdeuttrycket hela tiden längre i och med att nya varuslag uppstår.

2.2.3 Allmän värdeform

Om man vid denna punkt vänder på uttrycket och låter alla varorna, var för sig, värderas i linneväven upphävs denna nya begränsning.

1 rock	=	20 alnar linneväv
10 pund te	=	''
40 pund kaffe	=	''
1 quarter vete	=	''
2 uns guld	=	''
½ ton järn	=	''
x vara A	=	''

¹⁸ Se ”Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des Kapitals”, i MEGA II.6, s. 25.

¹⁹ *Supplement*, s. 99.

Nu får rockar, te, kaffe osv. en *enkel* och dessutom *gemensam* värdegestalt – i form av linneväv. Det gäller visserligen inte för linnevävens eget värde, men linnevävskroppen tjänar som värdespegel åt alla andra varor.²⁰ Marx kallar den specifika roll som linneväven här intar för *allmän ekvivalent*. I denna form ”motsvarar värdeformen värdebegreppet”²¹. Med andra ord uppträder varan som bytesvärde i allmänhet. Detta är också den sista värdeformen om man bortser från det specifika uttrycket.

2.2.4 Penningform

I den allmänna värdeformen kan tinget som uttrycker varuvärde väljas helt godtyckligt. I praktiken tilldelas dock rollen som allmän ekvivalent ett ting som på grund av sina särskilda egenskaper är väl lämpad för den, till exempel en ädelmetall som kan formas i godtyckligt stora bitar och smältas samman igen utan att förstöras.²²

20 alnar linneväv	=	2 uns guld
1 rock	=	''
10 pund te	=	''
40 pund kaffe	=	''
1 quarter vete	=	''
½ ton järn	=	''
x vara A	=	''

eller om 2 pund sterling är myntnamnet för 2 uns guld:

20 alnar linneväv	=	2 pund sterling.
-------------------	---	------------------

²⁰ ”I och med att varukroppen linnevävs naturform gäller som värdegestalt för alla andra varor, är den formen för deras likagällande eller omedelbara utbytbarhet med varuvärldens alla element. Linnevävens naturform är alltså samtidigt deras allmänna samhällseliga form.” *Supplement*, s. 102.

²¹ *Supplement*, s. 101.

²² K I, s. 78.

Genom att byta plats på 20 alnar linneväv och 2 uns guld kan alla varor (utom guld) fortfarande uttryckas i en enkel och för alla andra varor gemensam värdegestalt. Här står vi dessutom inför ett förhållande som bättre överensstämmer med historien.

Det specifika varuslag, med vars naturform ekvivalentformen samhälleligt växer samman, blir till penningvara eller fungerar som pengar. Det blir dess specifika samhälleliga funktion, och därmed dess samhälleliga monopol, att spela rollen som allmän ekvivalent inom varuvärlden.²³

Varornas bytesvärde, uttryckt på så sätt som allmän ekvivalent och samtidigt som grad av denna ekvivalent i en specifik vara, eller uttryckt i en enda ekvation av varorna med en specifik vara, är *pris*.²⁴

En penningvara kan i rollen som ekvivalent inte uttrycka sitt eget värde, men om den kastas om i utvecklad form (2.2.2) framträder det i relation till alla andra varor i bestämda proportioner (2 uns guld = 20 alnar linneväv eller 1 rock och så vidare).²⁵ Uttrycket visar sig alltså om man läser varupriserna baklänges.

Marx diskuterade inte själv möjligheten av att något annat än en arbetsprodukt kan fungera som värdemätare och uttrycka varupriserna i ett samhälle. Under 1870-talet var de viktigaste valutorna knutna till guldets och kunde därför naturligt antas fungera som penningvara i *Kapitalet*.²⁶ Idag är guldmynntfoten avskaffad men staterna kan oftast ändå upprätthålla stabila varupriser tack vare sin beskattningsrätt samt genom ägandet av naturtillgångar.²⁷

²³ *Supplement*, s. 105f.

²⁴ *Till kritiken*, s. 59.

²⁵ K 1. s. 82f.

²⁶ Strikt sett var de knutna till pundet vilket i sin tur var knutet till guldets.

²⁷ Se Duncan Foley, "Marx's Theory of Money in Historical Perspective", i Fred Moseley (red.), *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals*, s. 36–49.

Det finns en viktig poäng med att följa bytesvärdets utveckling från den enkla till den allmänna värdeformen och vidare till prisformen. Analysen visar att så snart arbetsprodukter börjar förhålla sig till varandra som varor är penningformen en logisk vidareutveckling. Varuutbyte utan pengar är därför en utopi.²⁸

2.3 *Värde*

Värdeformen har nu analyserats för sig själv. Närmast gäller att bestämma värdets substans och storlek.

2.3.1 *Det gemensamma tredje*

I den föregående analysen av arbetsproduktens värdeformer sades ingenting alls om ”det innehåll som är dolt i dessa former.”²⁹ Men vad är det *värde* som är lika i två ömsesidigt utbytbara varor, som tillkommer dem oberoende av deras relation till varandra?

Något sådant finns inte, enligt Samuel Bailey.³⁰ Ricardo talade om *relativt värde* men kom sedan, enligt Bailey, felaktigt att behandla värdet som något *absolut* – som den kvantitet arbete som gick åt när två varor producerades, trots att denna arbetskvantitet uppenbarligen kan ändra sig för någon av dem. Om till exempel vara A stiger i värde innebär det endast att *värdet uppskattas* i utbyte mot B, C och så vidare i nya proportioner.³¹ Men, svarar Marx,

Att *uppskatta* värdet av A, en bok till exempel, i B, kol, och C, vin [måste innebära att] A, B, C som *värde* är något annat än deras existens som böcker, kol eller vin. När man uppskattar A:s värde i B måste A ha ett värde oberoende

²⁸ ”Svårigheten i penningformens begrepp inskränker sig till förståendet av den allmänna ekvivalentformen, alltså den allmänna värdeformen överhuvud, form C. Denna form upplöses tillbaka i form B, den utvecklade värdeformen, vars konstituerande element är form A: 20 alnar linneväv = 1 rock eller x vara A = y vara B. Den enkla varuformen är sålunda grodden till penningformen.” K I, s. 61.

²⁹ K I, s. 70.

³⁰ MEGA II.3.4, s. 1313ff alternativt MECW 32, s. 312ff.

³¹ A.a., s. 316.

av uppskattningen av detta värde i B, och båda måste vara lika med ett tredje ting som uttrycks i dem båda.³²

Varuvärdet, fortsätter Marx, är förresten inte absolut utan

relativt till en sådan grad att när den arbetstid som krävs för dess reproduktion ändras så ändras värdet fastän den arbetstid som varan faktiskt innehåller förblir oförändrad.³³

Marx ansluter sig alltså, om än kritiskt, till den tradition som menar att värdestorleken eller de proportioner i vilka varor byts mot varandra beror på den nödvändiga arbetskvantiteten.³⁴ Men hur kan A, en bok, vara ekvivalent med B, en viss mängd kol, genom förhållandet till ett arbete som är *lika*, när vi vet att det är kvalitativt *olika* arbeten som producerar varukropparna böcker respektive kol?

Vi har sett (2.2) att nyttoföremål skapas av produktivt arbete. Ur denna aspekt är det arbete som framträder i eller sätter sin prägel på produkten kort och gott ”nyttigt”.³⁵ *Bruksvärdet* är dock skilt från *värdet* och varukroppen som sådan kan inte betraktas som ekvivalent med vare sig pengar eller något annat varuslag. Den kvalitativa olikheten i det arbete som har skapat dem är således ett existensvillkor för själva varuutbytet.³⁶

³² Ibid. Min övers.

³³ Ibid. Min övers. Marx syftar här på den enskilda varan. Vad en sådan ”faktiskt innehåller”, både vad gäller arbetets avtryck i varukroppen och den arbetstid som verkligen gick åt när den producerades, kan inte ändra sig så länge bruksvärdet förblir oförändrat. Om den för det aktuella varuslaget *nödvändiga* arbetstiden ändras så kommer *värdet* att ändras, eftersom medelvärdet av samtliga varor nu *faktiskt innehåller* en annan mängd arbete. Se 2.3.3 nedan.

³⁴ Rättare sagt den arbetstid som vid varje tidpunkt i genomsnitt går åt för att producera en ny vara.

³⁵ K 1, s. 37. Sådana sysslor som *inte bidrar* till själva bruksvärdet är *inte* produktiva, till exempel att växla pengar eller att sköta bokföringen, men inte heller lagerhållning som skyddar bruksvärden från naturkrafternas skadliga inverkan. Jfr Karl Marx, *Kapitalet. Andra boken* (Lund 1971) (hädanefter K 2), s. 125ff; MEGA II.12, s. 108ff.

³⁶ ”Rock bytes inte mot rock, ett bruksvärde inte mot samma bruksvärde.” Ibid.

I ett samhälle, vars produkter allmänt antar formen av varor, dvs. i ett samhälle av varuproducenter, utvecklas denna kvalitativa skillnad mellan nyttiga arbeten, vilka – inbördes oavhängiga – bedrivs som privatföretag av självständiga producenter, till ett vittförgrenat system, till en samhällelig arbetsdelning.³⁷

När produktionen *samtidigt* grundar sig på en avancerad samhällelig arbetsdelning och privategendom, kan den varken organiseras gemensamt eller som öar av självhushållning. Det krävs en brygga mellan systemets samhällliga och individuella sfärer. Företag, koncerner med mera måste finna sin nisch i den samhällliga arbetsdelningen för att de individuellt producerade arbetsprodukterna ska kunna erkännas som delmängder av ett samhällligt totalarbete. Det blir de först genom att uppträda som varor och värderas i pengar. *Olika sorters* arbetsprodukter kan därmed betraktas som *lika goda* varor ur samhällligt hänseende. Och när de väl har realiserats i pengar kan man inte längre se på värdeekivalenten om det var väveri, skråreri eller något annat arbete som hade visat sig vara ett värdefullt bidrag till samhället. Då vi här bortser från de varor som inte är arbetsprodukter, kan vi därför säga att en penningssumma är den föremålsliga (objektiva) formen av arbete utan hänsyn till dess bestämda nyttokaraktär, *arbete i allmänhet*.

Vi tycks här ha funnit det gemensamma tredje tinget, som dock inte är ett ting i vanlig mening, utan det som återstår när man i en vara

bortse[r] från allt som verkliga gör den till ett ting. Föremålsligheten hos mänskligt arbete som självt är abstrakt, utan ytterligare kvalitet och innehåll, är med nödvändighet en abstrakt föremålslighet, ett tanketing.³⁸

Man kan *tänka sig* ”arbete i allmänhet” fysiologiskt i den meningen att den mänskliga hjärnan, musklerna och så vidare i någon mån alltid förbrukas under utgivandet och kräver vila, föda med mera för att återskapas,³⁹ men

³⁷ Ibid.

³⁸ *Supplement*, s. 50, justerad övers.

³⁹ Se K I, s. 39, ”Inledning”, s. 62 och *Grundrisse*, s. 119f, 116.

det är inte den individuellt upplevda mödan som bestämmer de proportioner i vilka olika slags varor utbyts.⁴⁰ Tvärtom ”fastställs [dessa] genom en samhällelig process bakom ryggen på producenterna, och förefaller dem därför bestämda av traditionen.”⁴¹ Och inte vilken samhällelig process som helst:

Likheten mellan diametralt skilda arbeten kan endast bestå i en abstraktion från deras verkliga olikhet, genom att reducera dem till deras gemensamma karaktär såsom utgivande av mänsklig kraft, mänskligt arbete i allmänhet, och det är endast utbytet som åstadkommer denna reduktion genom att sammanföra och likställa vitt skilda arbetsprodukter.⁴²

2.3.2 Arbetets mått och dubbelkaraktär

Jämförbarheten mellan varuslag likställer *kvalitativt* olika arbetsprodukter. De bestämda proportionerna är uttryck för en *kvantitativ* dimension hos det utgivna arbetet.

Värdeformen representerar som vi har sett värde i *varukroppar*, och i enheter som är lämpliga för dessa – *stycken* rockar, *alnar* linneväv, *ton* järn, *uns* guld och så vidare. Om en av kropparna, till exempel guld, intar ställningen som allmän ekvivalent så kan alla varuvärden uttryckas i bestämda fysiska kvantiteter av ett och samma material. Pengarnas värde är föremålslogiskt arbete men inte arbetet självt. Hur mäts det senare?

⁴⁰ Det finns en koppling mellan fysiskt och psykiskt utnyttjande av den mänskliga organismen och själva värdesubstansen – annars skulle inte varuvärdet begränsa sig till arbetsprodukter –, men det går inte att uppskatta det värdeskapande arbetet genom att mäta t.ex. hjärtpulsen eller kaloriätgången. För det första är själva ansträngningen endast värdebildande om den visar sig vara nyttig för andra och annars bara slöseri med energi. För det andra skiljer sig olika arbeten åt med avseende på *vilka* kroppsliga eller mentala förmågor som faktiskt används, och kan därför inte i sig utgöra det gemensamma tredje (se Michael Heinrich, *Wie das Marxsche Kapital lesen? Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des Kapital. Teil 1*, Stuttgart 2009, s. 95). Mänskligt arbete rätt och slätt måste således vara en abstraktion också från specifika fysiologiska processer.

⁴¹ *Supplement*, s. 43.

⁴² *Le Capital. Traduction de M.J.Roy, entièrement révisée par l'auteur. Paris 1872–1875*, MEGA II.7, s. 55 alternativt ”Ergänzungen und Veränderungen” i MEGA II.6, s. 41. Min övers.

Arbetskvantiteten själv mäts med sin utsträckning i tiden, och arbetstiden i sin tur har sitt mått i bestämda tidsenheter som timme, dag o.s.v.⁴³

För att kunna använda tiden som mått på det varuproducerande arbetet måste dock alla arbetstimmar vara likvärdiga. Annars kan de inte ges ett gemensamt värde- och prisuttryck, och arbetsproduktiviteten (det konkreta arbetsresultatet per tidsenhet) kan heller inte jämföras.⁴⁴ Marx lyfte själv fram som ett av sina viktigaste bidrag att han kritiskt påvisat *arbetets dubbelkaraktär*, att det som i varan uppträder som *dubbelform* – bruksvärde och bytesvärde – representeras av å ena sidan ett konkret nyttigt arbete och å andra sidan ett abstrakt värdebildande arbete, alltså två aspekter av ett och samma arbete.⁴⁵ Men ett sådant arbete är självt en abstraktion – *enkelt genomsnittsarbete* ”vars karaktär förvisso växlar i olika länder och kulturrepoker men som i ett förhandenvarande samhälle är givet.”⁴⁶ Enkelt arbete (Marx hänvisar explicit till engelskans *unskilled labour*) kan utföras med endast grundläggande färdigheter.⁴⁷ Vidare antas arbetet utföras med genomsnittlig intensitet. Det som utförs med en högre eller lägre intensitet måste multipliceras med en faktor för att omvandlas till enkelt arbete. En arbetstimma med låt säga 20 procent högre arbetstempo än genomsnittet och som producerar 20 procent fler bruksvärden med bibehållen kvalitet multipliceras med 1,2

⁴³ *Supplement*, s. 36.

⁴⁴ ”It is often difficult to ascertain the proportion between two different sorts of labour. The time spent in two different sorts of work will not always alone determine this proportion. The different degrees of hardship endured, and of ingenuity exercised, must likewise be taken into account. There may be more labour in an hour’s hard work than in two hour’s easy business; or in an hour’s application to a trade which it cost ten years’ labour to learn, than in a month’s industry at an ordinary and obvious employment. But it is not easy to find any accurate measure either of hardship or ingenuity.” Adam Smith, *The wealth of nations* (New York 1991), s. 27.

⁴⁵ Jfr *Supplement*, s. 38ff, K 1, s. 36–42, *Le Capital*, s. 25ff.

⁴⁶ *Supplement*, s. 35. Smith ansåg tvärtom att arbetet är lika och jämförbart mellan vitt skilda tidsepoker. Jfr *The wealth of nations*, s. 31f.

⁴⁷ ”Reklamutdelare, handpakterare och köksbiträden är exempel på jobs som kategoriserassom enkla” (<https://www.ekonomifakta.se/fakta/arbetsmarknad/sysselsattning/lagkvalificerade-jobb-internationellt>) enligt ISCO-88-systemet och de utgjorde år 2020 endast 4,3 procent av alla arbeten i Sverige. Se även <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08>.

för att omvandlas till enkelt arbete. Om ett högre arbetstempo blir till norm i alla produktionsgrenar ändras dock faktorn till 1 och förlorar sin betydelse, men det kan fortfarande räknas som mer intensivt och därmed motsvara en större penningssumma ”i en internationell tillämpning av värdelagen”⁴⁸.

Olika sorters arbeten skiljer sig även åt i *komplexitet*, vilket kan yttra sig på olika sätt. Om vi tar en skräddarverkstad som exempel kan vi anta att en del av arbetet utförs av lärlingar, en annan av gesäller och en tredje av skräddarmästaren själv. Även om alla arbetar lika hårt kommer gesällerna, som är fullärda i yrket, att i genomsnitt få mer gjort än lärlingarna på samma tid och mästaren sannolikt ännu mer. När skillnader i arbetsprestation inte beror på arbetsbesparande teknik utan som här yrkesskicklighet är effekten densamma som om arbetet utfördes med olika intensitet. Det finns dock sysslor som varken lärlingen eller gesällen utan endast skräddarmästaren *kan* utföra. Så länge dessa utgör *nödvändigt arbete* kommer det att finnas behov av särskilt kvalificerad arbetskraft.

Utbildning eller erfarenhet som bidrar till ett högre produktionsresultat ger så att säga mer arbete per timma, men endast om arbetskraften utnyttjas ändamålsenligt.⁴⁹ Så lärlingen, gesällen och skräddarmästaren tar inte blott emot olika hög ersättning utan de *skapar* även *olika mycket värde* under samma tid. Så kallat kvalificerad arbetskraft som kan utföra *komplext arbete* har ett högre, förädlat *bruksvärde*, liksom döda ting kan ha det (rostfritt kontra vanligt stål till exempel), och om dess särskilda egenskaper är samhällsligt nödvändiga måste allt det arbete som är samhällsligt nödvändigt för dess reproduktion inräknas i dess värde.⁵⁰ När det gäller priset på arbetskraft specifikt, måste lönen räcka till mat, husrum, kläder och andra utgifter som är nödvändiga för att kunna utföra arbete av ett särskilt slag, men den måste även räcka till produktionen av arbetarens ersättare.⁵¹

⁴⁸ *Le Capital*, s. 453.

⁴⁹ Se K I, s. 170f. En skräddarmästare skapar mer värde i sin roll som just skräddarmästare men inte som handpaketerare.

⁵⁰ Se *Grundrisse*, s. 128f.

⁵¹ Se K I, s. 148 och MEGA II.3.1, s. 37–44 alternativt MECW 30, s. 42–50. En viktig anledning till att kvalificerad arbetskraft erhåller en lägre penninglön i Sverige än i andra utvecklade länder, USA till exempel, är att utbildning och sjukvård är skattefinansierade.

2.3.3 Individuellt och samhälleligt värde

En varas verkliga värde är [...] inte dess individuella värde utan dess samhälleliga värde, d.v.s. värdet mätes inte i den arbetstid som det i varje särskilt fall har kostat att framställa den, utan i den arbetstid som är samhälleligt nödvändig för att producera den.⁵²

Samhälleligt nödvändig arbetstid är den arbetstid, som behövs för att framställa ett bruksvärde under föreliggande, samhälleligt normala produktionsbetingelser och med samhällelig genomsnittsgrad av skicklighet och intensitet i arbetet. Efter ångvävstolens införande i England t.ex. blev kanske hälften så mycket arbete tillräckligt för att förvandla ett givet kvantum garn till väv. Den engelske handvävaren behövde i själva verket för denna förvandling samma arbetstid som förr. Men produkten av hans individuella arbetstimme utgjorde nu inte mer än en halv samhällelig arbetstimme och gav därför endast hälften av det tidigare värdet.

Det är alltså endast den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten eller den för framställning av ett bruksvärde samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer dess värdestorlek. Den enskilda varan är här i det hela taget att betrakta som genomsnittsexemplar av sitt slag.⁵³

Alla produkter av samma slag bildar egentligen blott en enda massa, vars pris bestäms generellt och utan hänsyn till de särskilda omständigheterna.⁵⁴

Den *generella* (samhälleliga) bestämningen kan inte komma från intet, utan bestäms själv närmast *med hänsyn till de särskilda* (individuella) omständigheterna. Det existerar nämligen i allmänhet en lång rad självständiga pro-

⁵² K 1, s. 275.

⁵³ K 1, s. 34f, justerad övers.

⁵⁴ Le Trosne, *De l'intérêt social*, citerad i K 1, s. 35, justerad övers.

duktionsprocesser som vardera kräver olika mycket arbete för att framställa varor av ett och samma slag, men när dessa varor befinner sig på marknaden har de *samma värde* om de kan betraktas som *identiska ur bruksvärdesynpunkt*. För att i ett enskilt fall beräkna det arbete som har gått åt vid framställningen av en vara måste vi ta hela den individuellt förbrukade arbetskvantiteten – såväl dött som levande arbete – delat med produktionsvolymen.

Det till produkten *överförda* döda arbetet bestäms av dess respektive beståndsdelars förbrukning under produktionen, däribland det använda råmaterialet, spill, slitage och avskrivning av fast kapital.⁵⁵ Det går överhuvudtaget inte att mäta detta arbete i timmar i en produktionsprocess där dessa produkter förbrukas som produktionsmedel, men vi kan anta en arbetsmängd motsvarande *inköpspriset*. Arbetsmängden motsvarar *inköpspriset* eftersom det representerar det antal enkla arbetstimmar som krävs av producenten för att *införskaffa* de nödvändiga produktionsmedlen, oavsett hur mycket arbete som må vara samhälleligt nödvändigt för att *reproducera* dem.⁵⁶

Låt oss ta rockproduktionen som exempel. Anta att alla producenter handlar produktionsmedel till samma genomsnittliga marknadspris men att det existerar individuella skillnader vad gäller produktionsprocessernas effektivitet. Då kommer den producent som har en särskilt resurseffektiv process att klara sig med relativt få meter av råmaterialet linnetyg och därmed överföra en mindre värdemängd till produkten än konkurrenterna. Produktionsmedlens *styckpris* är alltså givet på förhand, samhälleligt bestämt, medan *antalet* bestäms av tekniska och organisatoriska förhållanden på det individuella företags nivå.

Även arbetskraften köps in till ett samhälleligt bestämt pris som kan antas motsvara dess reproduktionskostnad. Arbetsslönen skiljer sig åt beroende på om arbetsförmågan är av ett enklare eller mer komplicerat slag, om det till exempel härrör från en skraddargesäll eller -mästare. Under produktionen

⁵⁵ Fast kapital är den del av det satsade kapitalet som kan återanvändas under flera produktionsprocesser, t.ex. maskiner och byggnader. Den resterande delen (råmaterial, arbetskraft m.m.) kallas rörligt eller cirkulerande kapital. Se K 2, avd. 2.

⁵⁶ Jfr Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital* (Lanham 2006), s. 34. Detta antagande ingår i TSSI (Temporal Single System Interpretation) som är en tolkning av *Kapitalet* som undviker det så kallade transformationsproblemet.

konsumeras arbetskraften liksom råmaterialet, men till skillnad från det senare *överförs inte* den ingående arbetskraftens värde till produkten utan arbetet skapar ett *nyvärde*.⁵⁷ En del av nyvärdet motsvarar arbetslönen och resten bildar *mervärde*.⁵⁸ Detta arbete skulle teoretiskt kunna mätas i tid, men inte utan en uppskattning av dess intensitet och komplexitet samt omräkning till enkla arbetstimmar. Som redan har nämnts är det i praktiken dock ”endast utbytet som åstadkommer denna reduktion” och det levande arbetets värdebidrag uttrycks därför i produktens pris.

Låt oss nu titta på hur man utifrån de särskilda fallen kan komma fram till en generell bestämning, det vill säga hur ett antal individuellt producerade artiklar bildar ett allmänt, samhälleligt värde. I exemplet nedan antar vi samhällelig produktion av identiska rockar samt att hela marknaden utgörs av tre producenter som framställer lika många artiklar vardera. Produktionen har ett antal ”värdebidragskategorier” där summan representerar en rocks totala individuella värde. Medelvärdet per kategori representerar den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten uttryckt i pengar och summan följaktligen det samhälleliga värdet.⁵⁹ *Det senare är det verkliga varuvärdet, eftersom det representerar den totala arbetskvantiteten delat med det totala antalet artiklar, alltså den mängd arbete som det i genomsnitt kostar samhället att frambringa den aktuella varan.*

⁵⁷ Se K 1, s. 174, 188f.

⁵⁸ Löneförhållandet påverkar inte nyvärdets karaktär utan endast dess fördelning mellan arbetare och icke-arbetare. Den som arbetar med egna produktionsmedel förfogar över sitt eget produktionsresultat, alltså både värde och mervärde, men i regel omfördelar konkurrensen ändå varuvärdet så att individens *realiserade* värde skiljer sig från det producerade.

⁵⁹ Om vi hade antagit att de producerade olika många varor skulle de tre producenternas värdebidrag behöva viktas. Det kommer ett sådant exempel längre fram (se 2.5).

TABELL I. *Individuellt och samhälleligt rockvärde (pund sterling)*

Värdebidrag	I	II	III	Medelvärde
Linneväv	0,89	0,82	0,81	0,84
Bränsle	0,14	0,09	0,12	0,12
Verktygsslitage	0,26	0,27	0,25	0,26
Skrädderi, gesäll	0,50	0,49	0,46	0,48
Skrädderi, mästare	0,29	0,31	0,30	0,30
Summa	2,08	1,98	1,94	2,00

Ingen av produktionsprocesserna i vårt exempel har ett *individuellt värde* per artikel som sammanfaller med det *samhälleliga värdet*; en av dem ligger över och två under medelvärdet. Varje enskild rock bildar dock material till den ”arbetsgelé” som rinner ner och kristalliseras i den rockform som på marknaden gäller som ekvivalent med 2 uns guld.⁶⁰

Rockvärdet i pengar är alltså 2 pund sterling. Vad det motsvarar i timmar enkelt arbete känner vi inte till men är under vårt antagande lika många som krävs för att producera till exempel 20 alnar linneväv.⁶¹ Om man skulle vilja utföra beräkningar i arbetstid går det dock att *anta* ett penningvärde per timma, till exempel 0,1 pund (2 shilling på Marx tid), vilket ger 20 enkla arbetstimmar för en rock, 20 alnar linneväv eller 2 uns guld.⁶²

⁶⁰ ”I det relativa värdeuttrycket: 20 alnar linneväv = 1 rock eller x linneväv är värt y rock, gäller rocken förvisso bara som värde eller arbetsgelé; men just därigenom gäller arbetsgelén som rock, rocken som den form i vilken det mänskliga arbetet rinner ner.” *Supplement*, s. 51.

⁶¹ Även om vi tog fram antalet arbetstimmar och den exakta intensitets- och komplexitetsnivån för varje enskild kategori, t.ex. tiden för att så och skörda lin, tillverka spadar osv. så får vi svåra regressionsproblem, för i en spade förkroppsligas en viss mängd arbete som gick åt för att bryta och bearbeta järn vilket i sin tur möjliggjordes på grund av en lång rad andra arbetsprocesser.

⁶² Detta uttryckssätt (pengar per timma) har fått namnet MELT (Monetary Expression of Labour Time) och blivit en populär metod för att konvertera mellan pengar och arbetstid. ”Multiplying labor-time figures by the MELT, we get dollar figures; dividing dollar figures by the MELT, we get labor-time figures.” Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital*, s. 25f.

Om vi antar att de tre producenterna representerar rockproduktionsvillkoren inom ett samhälle så återspeglas dessa helt i varuvärdet. Samhälleligt nödvändigt arbete kan då härledas från den teknologiska nivån. Detta perspektiv blir dock otillräckligt om man antar att producenterna säljer sin produkt på olika marknader. Låt oss anta att producent III – allt annat lika – drar undan sina rockar från hemmamarknaden och exporterar dem till en marknad i utlandet. Nu kommer samma mängd arbetsgelé att så att säga rinna ner i två rockformer istället för en – en i produktionslandet och en i utlandet. Vad kommer att hända med varuvärdet i det förra fallet? Svaret följer av att ta medelvärdet av I och II: $(2,08 + 1,98) / 2 = 2,03$. Det stiger alltså med 1,5 procent.⁶³ I det senare fallet bestäms varuvärdet av III tillsammans med alla andra rockproducenter som *säljer till* den utländska marknaden. Skulle III här vara ensam bestäms rockvärdet helt och fullt av dess individuella värde, det vill säga 1,94. Det kan alltså inte vara så att varuvärdet bestäms före eller oberoende av det samhälleliga sammanhang i vilket artiklarna uppträder på marknaden, utan både produktion och cirkulation utövar ett inflytande på värdestorleken.⁶⁴

2.4 Produktion och omfördelning av mervärde

Efter att ha undersökt individuellt och samhälleligt värde ska vi titta närmare på den enskilda varans komponenter med hänsyn till fördelningen mellan betalt och obetalt arbete, liksom det senares omfördelning med avseende på olika egendomsformer.

Ett enskilt kapitals livscykel beskrivs bäst utifrån penningkapitalets kretslopp, $G - W - G'$, det vill säga från det att en summa pengar (G) investeras i varorna produktionsmedel och arbetskraft (W) tills ett penningvärde (G') realiseras som är större än det satsade beloppet. Om värdet inte blev större vore det irrationellt att omvandla pengarna till produktionsmedel i och med

⁶³ Marknadspriset stiger sannolikt ännu mer, p.g.a. obalansen mellan tillgång och efterfrågan, vilket vi av utrymmesskäl inte kan gå in på här.

⁶⁴ Andrew Kliman har i olika sammanhang förnekat marknadens betydelse för varuvärdets bestämning och argumenterat för att endast priset kan påverkas. Se t.ex. "On Capitalism's Historical Specificity and Price Determination", *Critique of political economy*, vol. 1, september 2011.

att produkten tas fram för att säljas. Avkastning från kapital kommer av mervärde, men kallas i denna specifika form profit.⁶⁵

Vi fortsätter att använda rockbranschen och producenterna I–III som exempel. I det följande utgår vi från tabell 1 (2.3.3) men skapar en ny kategoriindelning. Produktens värde (det individuella och samhällliga) betecknas w . Allt dött arbete representeras under kategorin konstant kapital, c , och allt levande under nyvärde, n . Det senare delas sedan upp i en betald del – variabelt kapital, v – och två kategorier som representerar den obetalda delen – producerat mervärde, m , och realiserad profit, p . Vi antar här också förhållanden där profitens andel av både den enskilda varans värde och pris kvantitativt sammanfaller med mervärdets.⁶⁶ Summan av c och v i en vara kallas kostnadspris, k , och representerar det belopp som den enskilda artikeln har kostat kapitalisten.⁶⁷

Mervärdekvoten, m/v , antas vara 50 procent och uttrycker att arbetsvillkoren är likvärdiga hos de tre producenterna. Arbetarna behåller två tredjedelar av det individuellt producerade nyvärdet. Profiten, p , bestäms av försäljningspriset, vilket sammanfaller med varuvärdet 2 pund sterling, minus kostnadspriset, k .

⁶⁵ Profiten delar upp sig i penningränta och företagarrvinst och den senare kategorin i industriprofit och kommersiell profit. Se Karl Marx, *Kapitalet. Tredje boken* (Staffanstorps 1973) (hädanefter K 3), avdelning 4 och 5. I samtliga exempel antar vi för enkelhets skull att profit är lika med industriprofit och att det satsade kapitalet är företagsägarens eget.

⁶⁶ Vi antar att branschens kapitalsammansättning, dvs. kostnadsfördelningen mellan arbetskraft och produktionsmedel, sammanfaller med totalkapitalets sammansättning liksom att alla kapital slår om under samma tidsrymd. Det senare medför att skillnaderna i avskrivningskostnader (ovan betecknat ”verktygsslitage”) enbart representerar olika effektivitetsgrad i det fasta kapitalets användning.

⁶⁷ Se K 3, kapitel 1. Summan av c och v som satsat kapital brukar betecknas C . I samtliga exempel sammanfaller C och k kvantitativt, men det är bra att vara medveten om skillnaden.

TABELL 2. *Rockvärdets komponenter (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
<i>w</i>	2,08	1,98	1,94	2,00
<i>c</i>	1,29	1,18	1,18	1,22
<i>v</i>	0,53	0,53	0,51	0,52
<i>k</i>	1,82	1,71	1,69	1,74
<i>n</i>	0,79	0,80	0,76	0,78
<i>m</i>	0,26	0,27	0,25	0,26
<i>p</i>	0,18	0,29	0,31	0,26

Från tabell 1 framgick att producent I ”plockar ut” ett mindre värde än vad den ”stoppas in” medan det omvända gäller för producent II och III. Från tabell 2 blir det tydligt hur I trots det kan realisera ett mervärde i form av profit eftersom *k* understiger försäljningspriset. Profitkvoten, $p / (c + v)$, för de tre producenterna är ca 10, 17 och 19 procent (15 i genomsnitt).

Under oförändrade produktionsvillkor och med bibehållen efterfrågan skulle detta förhållande kunna reproduceras år ut och år in, men som framgår av varukategorin själv så gynnas (missgynnas) de producenter som bidrar med en relativt liten (stor) mängd värdebildande arbete per artikel när de säljer den till det högre (lägre) samhällliga värdet. De som är relativt slösaktiga med arbete riskerar dessutom en devalvering av sitt kapital, för om försäljningspriset skulle understiga kostnadspriset saknas medel till såväl kapitalistens individuella konsumtion som till att betala hela kostnaden för produktionsmedel och löner. Vid avsaknad av en reservfond räcker en tillfällig prishöjning för någon insatsvara för att det enskilda kapitalet omedelbart ska krympa, och som redan nämnts försvinner produktionens syfte om profiten uteblir. Det finns därför ett dubbelt intresse hos varje varuproducent av att *minska den nödvändiga arbetstiden*. Det sker bland annat genom att de effektivare producenternas metoder anammas av de övriga samt genom forskning och utveckling av helt nya sätt att minska det nödvändiga arbetet. I normalfallet leder det till en utjämning av skillnaderna i produktionsvillkor men de elimineras inte helt.

Vi ska nu titta på ett exempel där en ny kategori av obetalt arbete kommer till uttryck i den enskilda varans pris – *jordränta*. Den uppstår när existensen av naturliga monopol bevarar skillnaderna i produktionsvillkor över tid. Det krävs såväl dött som levande arbete för att odla vete till exempel, men viss jordbruksmark ger en mycket högre avkastning vid lika arbetsinsats än annan. Detsamma gäller vid gruvdrift, oljeutvinning m.m.⁶⁸

Om efterfrågan är tillräckligt stor kan jordbruksmark av också mycket låg bördighet brukas kommersiellt. Det genomsnittliga varupriset hamnar då nära det individuella värdet hos den producent som har lägst avkastning per arbetsinsats. Så länge denna jord behövs för att räcka marknadens *hela* efterfrågan på vete – det vill säga kompletterar utbudet från de övriga jordarnas – kommer det nödvändiga arbetet hos den producent som arrenderar just denna att sätta ett golv för hur lågt priset kan sjunka.⁶⁹ Detta golv höjs sedan upp ett snäpp av jordägaren som inte har något intresse av att låta kapitalisten bruka den gratis. Övriga jordägare kan sedan avtvinga precis så mycket jordränta av sina respektive producenter att de senare endast gör en normal vinst (genomsnittsprofit).

Vi antog ovan (2.2.4) att *värdet* av 1 quarter vete är 2 pund sterling och behåller det i vårt nästa exempel, men säger också att *priset* ligger på 3 pund. Vi antar också samma förhållande mellan dött och levande arbete som för rocken men utökar de individuella skillnaderna. De individuella producenternas profit antas inte längre bero på deras relativa skicklighet i att hushålla med arbete utan av den *allmänna profitkvoten*. Den senare tas fram genom att dividera mervärdet med det satsade kapitalet i hela samhällsekonomin, $m / (c + v)$. Eftersom vi antar samma förhållande mellan c och v som i rockbranschen och denna råkar stå som representant för genomsnittliga produktionsförhållanden vet vi att den allmänna profitkvoten är 15 procent. Kapitalisternas individuella profit beräknar vi nu genom att multiplicera det individuellt satsade kapitalet med den allmänna profitkvoten, det vill säga

⁶⁸ Se K 3, avdelning 2 och 6 samt MEGA II.3.3, s. 673–813, 880–968 alternativt MECW 31, s. 250–389, 457–551.

⁶⁹ Kapitalister förväntar sig en genomsnittlig profit från sin investering. När profiten är låg migrerar kapitalet till branscher där den är högre vilket jämnar ut profitkvoten. Det gäller även för kapitalister verksamma inom jordbruket.

$$p = (c + v) \cdot (m / (c + v)).$$

Produktionspriset, P , är det pris till vilket varan måste säljas för att både ersätta produktionsmedlen och arbetskraften och generera en genomsnittspröfit, alltså $c + v + p$. Jordräntan, r , bestäms slutligen av varupriset (3 pund) minus P .

TABELL 3. *Veteprisets komponenter (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
<i>w</i>	2,95	1,80	1,25	2,00
<i>c</i>	1,66	1,00	0,99	1,22
<i>v</i>	0,86	0,53	0,17	0,52
<i>k</i>	2,52	1,53	1,16	1,74
<i>n</i>	1,29	0,80	0,26	0,78
<i>m</i>	0,43	0,27	0,09	0,26
<i>p</i>	0,38	0,23	0,17	0,26
<i>P</i>	2,90	1,76	1,34	2,00
<i>r</i>	0,10	1,24	1,66	1,00

Jordbruksproducenterna I–III gör alla 15 procent vinst på sina respektive investeringar, som kommer från obetalt arbete. Jordräntekvoten, $r / (c + v)$, visar att själva ägandet av de tre jordbruksmarkerna ger ca 4, 80 respektive 143 procent avkastning från andras satsade kapital (58 procent i genomsnitt).⁷⁰ Det i branschen producerade värdet är precis tillräckligt för att ge lönearbetare och kapitalister en normal inkomst. Jordräntan måste därför (i det här exemplet) komma från andra branscher, vilket är möjligt eftersom varupriset överstiger produktionspriset.⁷¹

Om priset på vete skulle falla till 2,9 pund försvinner jordräntan helt för jordägare I. Det ligger då i hans intresse att kräva in ränta på bekostnad av en

⁷⁰ Jordägare kan vara kapitalister på samma gång och så att säga arrendera ut jorden till sig själva, men det upplöser inte skillnaden i egendomsform.

⁷¹ För att mervärde ska strömma ut från en bransch räcker det att mervärdet överstiger genomsnittspröfiten och att varan säljs till ett pris som ligger under värdet.

del av profiten och annars säga upp arrendekontraktet. Stiger priset blir all jord mer inkomstbringande, men särskilt den av sämst kvalitet. Det leder på sikt till att sämre, oanvänd jordbruksmark tas i bruk. Om priset är oförändrat ligger det konsekvent 50 procent över värdet, det vill säga det belopp som motsvarar det samhälleligt nödvändiga arbetet. Nya tekniska lösningar kan höja arbetsproduktiviteten även i branscher där jordränta spelar stor roll, men de kan inte utrada skillnaderna i avkastning och därför heller inte jordräntan som en helt passiv inkomstkälla.

Genom lika marknadspris för varor av samma art hävdar sig värdets samhällliga karaktär på basen av det kapitalistiska produktionssättet och allmänt den på varuutbyte mellan enskilda beroende produktionen. Vad samhället, betraktat som konsument, betalar för mycket för jordprodukterna, vilket utgör ett minus i realiserandet av dess arbetstid i agrikulturell produktion, bildar nu ett plus för en del av samhället, jordägarna.⁷²

Det är merarbetet i varuproduktionen, inte jorden själv som berikar jordägaren. Den senare kan ”tillbringa hela sitt liv i Konstantinopel, medan hans jordegendom ligger i Skottland.”⁷³ Detsamma kan sägas om dem som säljer varan penningkapital till företagare mot ränta,⁷⁴ men också företagsägare kan leva en bekymmersfri tillvaro om ägandet är utspritt på olika branscher och driften har lämnats till avlönade ställföreträdare med mandat att återinvestera (kapitalisera) en del av profiten.

En icke obetydlig del av varans värde utgörs alltså av obetalt föremålsligtgjort arbete som tillfaller produktionsmedlens ägare.⁷⁵ En del konsumeras improduktivt som reventy, i form av tjänare, fordon, smycken, fastigheter med mera, medan en annan blir tillskottskapital. Oavsett om mervärdekvoten är låg eller hög, till exempel 30 eller 300 procent, beror dock samhällets verkliga

⁷² K 3, s. 591.

⁷³ K 3, s. 554.

⁷⁴ Jfr K 3, kapitel 24.

⁷⁵ Vi har i den här diskussionen bortsett från cirkulationskostnaderna (köp och försäljning, bokföring, lagerhållning med mera), men även de kräver sin andel av varans mervärde. Jfr K 2, kapitel 6.

rikedom på *arbetsproduktiviteten*, det vill säga ”hur mycket bruksvärde som framställes på en viss tid, alltså också på en viss merarbetstid.”⁷⁶

2.5 Konkurrens och ackumulation

Det är upp till företagets ägare om han vill konsumera hela profiten som reventy, men i så fall kommer han på sikt att upphöra att vara kapitalist, eftersom konkurrensen mellan företag uppmuntrar till ackumulation.⁷⁷ Låt oss se varför med ytterligare ett exempel.

Vi har redan nämnt (se 2.4) att det ligger i varje varuproducents intresse att anamma de mest framgångsrika produktionsmetoderna. Hittills har det implicita antagandet varit att det är möjligt på grundval av befintlig produktionsvolym. Det finns nämligen utrymme för många olika slags förbättringar som minskar det nödvändiga arbetet utan att det medför några ytterligare kostnader, till exempel i valet av ingående komponenter eller effektiviseringar av arbetets organisering. Det är dock ofta möjligt att snabbt uppnå produktivitetsvinster genom att investera i nya produktionsinstrument eller helt nya fabriker.

I det följande exemplet utgår vi från tabell 2 och våra rockproducenter. Tidigare antog vi att alla tre försåg marknaden med lika många varor och

⁷⁶ K 3, s. 726.

⁷⁷ ”Kapitalisten har inget historiskt värde, ingen historisk rätt till liv, inget samhälleligt existensberättigande utöver att fungera som personifierat kapital. Endast i denna egenskap är han själv en övergående nödvändighet och impliceras av det kapitalistiska produktionsättets övergående nödvändighet. Det huvudsakliga målet för hans verksamhet är varken bruksvärdet eller nöjet utan bytesvärdet och dess ständiga tillväxt. Som fanatisk anhängare av ackumulation tvingar han hänsynslöst mänskligheten att producera för produktionens egen skull. Han driver den därför instinktivt till att utveckla produktivkrafterna och de materiella produktionsbetingelser som allena kan lägga grunden till en högre samhällsform. Endast som personifikation av kapitalet är kapitalisten respektabel. I denna roll drivs han liksom skattsamlaren av sin blinda passion för den abstrakta rikedom, värdet. Men det som hos den ene framstår som en individuell mani är hos den andre en verkan av samhällsmekanismen i vilken han endast är ett kuggjul. Den kapitalistiska produktionens utveckling kräver en ständig tillväxt av det kapital som används i det enskilda företaget, och konkurrensen påtvingar varje individuell kapitalist det kapitalistiska produktionsättets inre lagar som om de vore ett yttre tvång. Den låter honom inte bevara sitt kapital utan att utöka det, och han kan endast utöka det genom progressiv ackumulation.” *Le Capital*, s. 512, min övers. Jfr K 1, s. 520f.

därför var den totala investeringen och produktionsvolymen inte intressant. Det blir de nu då vi ska anta att producent III utökar sitt kapital med nya moderna symaskiner och ytterligare arbetskraft. Vi kan säga att den ursprungliga produktionsvolymen var 100 rockar per producent. III antas nu öka produktionen med 20 procent men hans konstanta och variabla kapital växer med endast 10 respektive 5 procent. Producenterna I och II ligger samtidigt kvar med befintligt produktivt kapital och produktionsvolym. Vi antar dessutom att marknaden kan absorbera branschens betydligt större totalprodukt till det nya något lägre produktionspriset.

I tabellen nedan representerar q produktionsvolymen (antalet rockar) och C det totalt satsade kapitalet, $c + v$. Beteckningarna w , m , n , P och p står liksom tidigare för varuvärde, mervärde, nyvärde, produktionspris och profit. Vi utgår från att branschen som helhet avkastar en genomsnittlig profit (15 procent). Det låter oss bestämma den totala kvantiteten p och P på samma sätt som i tabell 3. I tabell 4 bestäms det individuella produktionspriset av producentens andel av branschens totala produktionsvolym multiplicerat med det totala produktionspriset. Med andra ord säljs alla varor till ett och samma samhällliga pris. Den individuella profiten kan därefter bestämmas genom att subtrahera det satsade kapitalet från det individuella produktionspriset, det vill säga $p = P - C$.

TABELL 4. Rockbranschens komponenter ($q =$ produktionsvolym, övriga = pund sterling)

Komponent	I	II	III	Summa
q	100,00	100,00	120,00	320,00
c	129,00	118,00	141,60	388,60
v	52,67	53,33	53,29	159,20
m	26,33	26,67	26,60	79,60
n	79,00	80,00	79,89	238,89
C	181,67	171,33	194,80	547,80
w	208,00	198,00	221,40	627,40
P	196,89	196,89	236,27	630,06
p	15,23	25,56	41,47	82,26

Genom att dividera komponenterna i tabell 4 med produktionsvolymen kan tabell 5 över den enskilda rockvarans priskomponenter sammanställas.

TABELL 5. *Rockprisetts komponenter vid försäljningspriset 1,97 (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
<i>w</i>	2,08	1,98	1,85	1,96
<i>c</i>	1,29	1,18	0,18	1,21
<i>v</i>	0,53	0,53	0,44	0,50
<i>k</i>	1,82	1,71	1,62	1,71
<i>n</i>	0,79	0,80	0,67	0,75
<i>m</i>	0,26	0,27	0,22	0,25
<i>p</i>	0,15	0,26	0,35	0,26

Det i den enskilda varan representerade värdet och produktionspriset har fallit från 2 till 1,96 respektive 1,97 pund (jämfört med i tabell 2). Producent III:s investering i en relativt stor mängd konstant kapital i förhållande till variabelt får till följd att branschens värdesammansättning hamnar något över det samhälleliga genomsnittet. Det gör att profiten och därmed även produktionspriset (som vi här antar sammanfaller med försäljningspriset) blir något större än mervärdet och värdet. Oförändrade produktionsvillkor medför att profitkvoten för producent I faller från 10 till 8 procent och för II från 17 till 15 procent. För III som utökade sitt kapital stiger den från 19 till 21 procent. För branschen som helhet är profitkvoten oförändrad.

Om alla 320 varor (*q*) *inte* går att sälja till produktionspriset men strax därunder har III ändå mycket att vinna på sin investering. Han kan till exempel sälja till ett pris som ger honom samma profitkvot som tidigare men resulterar i en större profitmassa. Det ger honom både en starkare ställning på marknaden och ett större konsumtionsutrymme. Producenterna I och II kommer fortfarande att kunna sälja sina rockar med vinst men deras investerings- och konsumtionsutrymme minskar väsentligt. Producent III kan också ta sikte på att tränga ut I och II från marknaden genom att tillfälligt dumpa varupriset till en nivå strax över det individuella kostnadspriset, vilket betyder att det för producenterna I och II hamnar under detsamma. Eftersom

ingen producent kan räkna med att de övriga avstår från att ackumulera är det säkrast att återinvestera åtminstone en del av profiten.⁷⁸

2.6 Sammanfattning

Den enskilda varan har undersökts ur både kvalitativt och kvantitativt hänseende. Arbetsproduktens varuform uttrycker en enhet av motsatserna bruksvärde och värde. Det förra representerar behovstillfredsställelse och det senare abstrakt mänskligt arbete vars storlek bestäms av den totala mängden nödvändigt arbete delat med produktionsvolymen. Som en konsekvens av olikheter i de individuella produktionsvillkoren men likhet i värdestorlekens samhälleliga bestämning drivs varuproducenterna till att minska den nödvändiga arbetstiden och därmed värdestorleken i relation till antalet bruksvärden. Vi såg också hur det produktiva arbetet blir en källa till mervärde för produktionsmedlens ägare och slutligen hur konkurrensen tvingar producenterna att förvandla en del av detta mervärde till kapital. Varuformen är således bärare av ett historiskt specifikt samhälleligt förhållande.⁷⁹

⁷⁸ Enligt David Landes fanns det under perioden efter Napoleonkrigen en motvillighet bland företagare i Frankrike, Belgien och Tyskland att installera den senaste produktionsutrustningen. Investeringskostnaden var större än vad en enskild företagare hade råd med eller var villig att satsa. Istället köptes sämre utrustning in, ibland begagnad sådan, vilket var en bidragande orsak till att Storbritannien behöll sin ledande ställning. Se *David S. Landes, The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present, Second edition* (Cambridge 2006), s. 146f.

⁷⁹ Jfr MEGA II.3.1, s. 33f alternativt MECW 30, s. 38f.

3 Kapitalism och kommunism

Vi kommer i denna avslutande del att översiktligt diskutera den kapitalistiska produktionen mot bakgrund av hela samhällets reproduktion. Därefter följer en beskrivning av samhällelig omställning under förhållanden där kapitalismens ekonomiska lagar har upphävts: kommunismen, socialismen eller ”de fria producenternas association”.

3.1 Arbetsamhället och dess garantier

Eftersom intresset av att minska det nödvändiga arbetet är inbyggt i det kapitalistiska produktions sättet kommer det att påverka produktionsvillkoren i samtliga branscher. Följden blir en generell höjning av arbetsproduktiviteten i varje samhälle som domineras av detta produktions sätt. Ändå minskar inte mängden arbete som utges i samhället i motsvarande grad. Arbetsdagen i de utvecklade länderna är visserligen kortare nu än för ett par hundra år sedan, men kravet på att arbeta (eller utbilda sig för att vara anställningsbar) är fortfarande mycket strängt. Dessutom har antalet arbetare hela tiden vuxit, dels i takt med befolkningsökningen, dels på bekostnad av andra produktions sätt. Det finns alltså samtidigt en tendens att *konservera det värdeskapande arbetet* som den samhällliga produktionens grundpelare. Varuproducenterna drivs som vi har sett (2.5) till att ackumulera en del av det realiserade mervärdet och därmed ofta till att *öka produktionens omfattning*. En stegrad arbetsproduktivitet kan inom en bransch därför sammanfalla med en bibehållen eller tillfälligtvis ökad efterfrågan av såväl dött som levande arbete. Trots det kommer det att på litet längre sikt att krävas färre antal arbetare i förhållande till befolkningen som helhet för att möta efterfrågan av en specifik vara. Det leder inte till kronisk arbetslöshet utan så kallad strukturomvandling där arbetskraft som har blivit överflödigt i en produktionsgren sugts upp och sätts i arbete under nya omständigheter. De kapitalistiska samhällena har i grova drag rört sig från att engagera arbetskraft i jordbruket till att allt mer flytta över den till tillverkningsindustrin och därefter tjänstesektorn.⁸⁰

⁸⁰ Jfr Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm 2000).

Att arbetskraft som gjorts överflödig sätts i arbete på nytt är ingen automatisk process. En grundläggande förutsättning för det kapitalistiska produktionssättet är att de omedelbara producenterna (arbetarna) är egendomslösa, det vill säga skilda från produktionsmedlen så att de inte klarar sig utan att sälja sin arbetskraft till kapitalägarna; detta är att vara *proletär*. Staten står som garant för äganderätten över produktionsmedlen. Arbetslöshet skapar incitament att finna anställning, och så länge mervärde kan genereras genom att sätta proletärer i arbete kommer det att finnas en efterfrågan på deras arbetskraft.

Följande tabell är ett försök att på ett schematiskt sätt illustrera den kapitalistiska reproduktionen med avseende på det samhälleligt nödvändiga arbetet (inklusive merarbetet) samt produktionsresultatet i form av värde och bruksvärde. t representerar tid (i kalenderår), c och v det samhälleliga totalkapitalet, det vill säga den mängd arbete som investeras i form av produktionsmedel och arbetskraft i samtliga produktionsgrenar; w och m det totalt producerade värdet respektive mervärdet; q produktionsvolymen och b den arbetsföra befolkningen. Initialvärdena är godtyckligt valda. Befolkningen och det samhälleliga kapitalet antas växa med 1 procent per år, produktionsvolymen med 2 procent, och mervärdekvoten (100 procent) hålls oförändrad.

TABELL 6. *Akkumulation* ($t = \text{år}$; $c, v, m, n, w = \text{arbetstimmar}$; $q = \text{produktionsvolym}$; $b = \text{antal arbetsföra i befolkningen}$)

t	c	v	m	n	w	q	b	q/b (%)	n/b (%)
0	20	10	10	20	40	40	20	200	100
10	22	11	11	22	44	48	22	218	100
20	24	12	12	24	48	58	24	238	100
30	27	13	13	27	53	69	27	260	100

Valet av siffror och förändringstakt kan diskuteras, men vi får här en bild av ett produktionssätt som ständigt sätter en lika stor andel av befolkningen i arbete trots att en mindre andel hade varit nödvändig för att bibehålla produktionsnivån, om man justerar för befolkningsökningen.

Under varuproduktion skapar det produktiva arbetet en abstrakt form av rikedom – varuvärde – vars realisering ger en inkomst för olika klasser i samhället. Samtidigt är produktionen inriktad på att *i varje enskilt fall* göra detta arbete överflödigt. Teknik och material tas fram som gör det möjligt att mer effektivt hushålla med resurser, till exempel värmeisolering av fastigheter, men driften att ständigt utöka totalprodukten leder till ett katastrofalt överutnyttjande av jordens ekosystem. Så utvecklas samhället när produktion av bruksvärden är blott ett medel för att uppnå målet om ständig värdetförmering.

3.2 *Avackumulation*

Varuformen bär det kapitalistiska samhället inom sig, men också fröet till ett helt annat. Dess utbredning har sopat undan alla tidigare produktionsätt och förenat mänskligheten i ett vittomspännande produktions- och kommunikationsnätverk. Produktion av varor är idag det självklara sättet att organisera det mänskliga arbetet och fördela dess produkter, ändå sker det bakom våra ryggar. En medveten kontroll över den materiella produktionen måste innebära att mänskligheten inrättar nya förhållanden som upphäver varuformens logik. Vi kan inte säga exakt hur dessa kommer att se ut, men några allmänna principer kan fastslås med utgångspunkt i att vinstsyftet och ackumulationstvängat upphör. Om detta blir verklighet kan den under kapitalismen och tidigare epoker uppnådda arbetsproduktiviteten för första gången utnyttjas till att frigöra mänskligheten från nödvändigt arbete och samtidigt sätta stopp för det destruktiva resursutnyttjandet. Det kräver att arbetet och andra samhällsresurser initialt omorganiserar på basis av den *existerande* produktionen. Den har hittills utnyttjats till hålla kvar mänskligheten i ett konstruerat nödtvång men kan nu bli ett verktyg för frigörelse.⁸¹ Så snart produktionsmedlen står under de ”associerade producenternas” kontroll och ackumulationstvängat är upphävt – inte i ett land utan i världsskala – har det skett ett verkligt brott med det gamla samhället och kommunismen är inrättad, oavsett hur mycket eller litet arbete som fortfarande är nödvändig för produktionen. Och oavsett hur produktionsresultatet fördelas kommer

⁸¹ Jfr K 3, s. 726.

det – som Marx uttryckte saken – oundvikligen att finnas ”missförhållanden [...] under det kommunistiska samhällets första fas, sådant detta efter långa födslovåndor uppstått just ur det kapitalistiska samhället.”⁸²

Nu borde dock en avackumulationsplan kunna sättas i verket.⁸³ Förekomsten av arbete och merarbete är inte kapitalism i sig, lika lite som produktion av ting är detsamma som produktion av varor. Många av de former av arbete som utvecklats inom det kapitalistiska produktionssättet är dock skadliga för såväl individen som samhället; de skulle kunna utföras under mycket friare former. Föreställningen om en produkt är knappast skadlig i sig; det är däremot många av det moderna samhällets faktiska produkter vilka bör sluta tillverkas eller radikalt omformas. Hela produktionen kommer att behöva ställas om. Vissa ting kommer det sannolikt att behövas fler av, men på det stora hela handlar det om en nedmontering av ekonomin. Det är också vad som krävs för att hejda klimatförändringarna och artdöden.

För att illustrera denna process kan vi fortsätta serien ovan (tabell 6), men anta en negativ ackumulationstakt, låt säga -1 procent. Eftersom tillskottskapitalet och de tidigare ägarnas lyxkonsumtion faller bort kan vi även anta en betydligt lägre ”mervärdekvot”, låt säga en tredjedel.⁸⁴ Det gör att årsarbetstiden per arbetsförmögen person i ett steg kan skäras ner betydligt. Därutöver kommer fortsatta tekniska framsteg att successivt kunna minska arbetsmängden ytterligare, även om det kanske inte går lika fort som under kapitalismen. Låt oss anta att arbetsproduktiviteten stiger med en halv procent per år. Resultatet redovisas i tabell 7 där vi använder samma beteckningar som tidigare.

⁸² Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 72.

⁸³ Jfr Amadeo Bordiga, *The immediate program of the revolution* från 1953, <https://www.quinterna.org/lingue/english/historical_en/immediate_program_of_the_rev.htm>. Bordigas analyser är ofta enastående, om man bortser från hans auktoritära tendenser. Jfr även ”nerväxtrörelsen” (”décroissance” på franska och ”degrowth” på engelska, <https://en.wikipedia.org/wiki/Degrowth>). Liksom ”globaliseringsrörelsen” rymmer denna kommunistiska idéer men även starka drag av småborgerlig utopism.

⁸⁴ Det merarbete som återstår (och om det producerar *mervärde* kan vi lämna osagt) är vad som behövs för att försörja barn, gamla, improduktiva verksamheter med mera. Vad gäller jordprodukterna skriver Marx: ”Bestämningen av produkternas marknadsvärde, alltså även jordprodukternas, är en samhällelig akt, trots att den är samhälleligt omedveten och

TABELL 7. *Avackumulation* ($t = \text{år}$; $c, v, m, n, w = \text{arbetstimmar}$; $q = \text{produktionsvolym}$; $b = \text{antal arbetsföra i befolkningen}$)

t	c	v	m	n	w	q	b	q/b (%)	n/b (%)
40	24	12	4	16	40	44	27	164	60
50	22	11	4	14	36	41	27	155	54
60	19	10	3	13	32	39	27	146	49
70	17	9	3	12	29	37	27	138	44

En medveten hushållning med arbete kommer att vara avgörande för genomförandet av en sådan omställning av produktionen. Den kommer naturligtvis att skilja sig från den som äger rum i ett varusamhälle. Utan varor och pengar finns det till exempel inte någon självklar mekanism för att reducera komplext arbete till enkelt. Det kommunistiska samfundet kan dock *uppskatta* det nödvändiga arbetet i både konkret och abstrakt mening. Det kan se att vissa former av arbete behövs i bestämda kvantiteter för att åstadkomma *särskilda* resultat och dra vissa slutsatser om hur mycket arbete som går åt *i allmänhet*, inklusive utbildningskostnaden. Det kan också omvänt utgå från den totala mängden samhällsligt tillgänglig arbetstid och värdera de potentiella nyttoeffekterna. Abstraktion från arbetets konkreta sida äger därför fortfarande rum, inte endast i tanken utan praktiskt genom den samhällsligt planerade produktionen. Om avackumulationen är framgångsrik kommer dock behovet av arbete *i samhällets tjänst* att minska avsevärt. Det

oavsiktligt fullbordad, som med nödvändighet beror på produktens bytesvärde, inte på jorden och differenserna i dess fruktbarhet. Tänker man sig den kapitalistiska formen av samhället upphävd och samhället organiserat som medveten och planmässig organisation, så representerade de 10 qrs en kvantitet självständig arbetstid lika med den som innefattas i 240 sh [istället för 600]. Samhället skulle alltså inte köpa denna jordprodukt till det 2 1/2 dubbla av den verkliga arbetstid som finns däri; grundvalen för en jordägar-klass föll därmed bort. Detta skulle få samma verkan som ett förbilligande av produkten med samma belopp genom import. Lika riktigt som det därför är att säga, att – med det nuvarande produktions sättet bibehållet men förutsatt att differentialräntan tillfaller staten – priserna för jordens produkter vid i övrigt lika förhållanden skulle vara desamma, lika falskt är det att säga, att värdet av produkterna blev detsamma om den kapitalistiska produktionen ersattes av en samhällslig organisation.” K 3, s. 591.

kommer att helt revolutionera dagens föreställningar om arbete/fritid och produktion/konsumtion. Som Marx formulerade saken:

I en högre fas av det kommunistiska samhället – när individernas förslavande underordnande under arbetsfördelningen försvunnit och därmed också motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, när arbetet blivit inte blott ett medel för livsuppehälle utan rent av det viktigaste livsbehovet, när jämsides med individernas allsidiga utveckling också produktivkrafterna vuxit och alla den gemensamma kooperativa rikedomens källor flödar ymnigare – först då kan man helt överskrida den borgerliga rättens trånga horisont och samhället kan skriva på sina fanor: Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov!⁸⁵

Sett till slutresultatet skiljer sig detta perspektiv inte från det som beskrivs inom kommuniseringsströmningen. Vägen dit är dock en annan. Kommunisatorerna tycks på grund av sin syn på värdet identifiera det organiserade arbetets fortlevnad med kapitalets fortlevnad. Det ställer oerhört höga krav på vad en kommunistisk revolution måste innebära, eftersom det implicerar ett omedelbart språng till kommunismens högre fas. Marx teori om det kapitalistiska produktionssättet uppställer dock inget sådant krav på det framtida samhället. Om analysen är felaktig ska den givetvis korrigeras, men de argument som framförs i den riktningen är inte särskilt övertygande. Endnotes skriver till exempel att kommunismens andra fas är ”mer tilltalande” än den första.⁸⁶ Så må vara fallet, men är det inte också ganska ”tilltalande” att säkra matförsörjning, sjukvård med mera som är beroende av komplexa produktions- och distributionsnätverk? Henriksson varnar för ”en planstat där socialistisk ingenjörskonst, rationalitet och instrumentalitet, i stället för kapitalet, behärskar individerna, de omedelbara producenterna i synnerhet.”⁸⁷

⁸⁵ Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 72f. Henriksson kritiserar mig för att kliva tillbaka till ”ett revolutionärt program anno 1920” (se ”Kommunistiska värden”, s. 160). Den huvudsakliga inspirationen måste emellertid dateras 1875.

⁸⁶ Endnotes, ”Kommunisering och värdeformsteori”, s. 45 i detta nummer av *riff-raff*.

⁸⁷ Per Henriksson, ”Kommunistiska värden. Eller en positiv socialismsteori?”, s. 148 i detta nummer av *riff-raff*.

En sådan risk är inte obefintlig men blir förhoppningsvis lägre i takt med att de angelägenheter som måste hanteras av gemenskapen blir färre.⁸⁸ Individen är inte fri om dess liv är underkastat samhället – oavsett graden av demokrati –, men den klarar sig heller inte ensam. På ett eller annat sätt kommer därför en ny samhällelig organisation att träda in när den gamla har nått vägs ände.

3.3 *Värde utan varor*

Det har i olika sammanhang debatterats i vilken mån den politiska ekonomins kategorier kunde iakttas i länder som Sovjetunionen under 1900-talet. Somliga anser att det där rådde ett väsensskilt produktionssätt jämfört med i Väst, på grund av det statliga ägandet och avsaknaden av konkurrens mellan självständiga företag.⁸⁹ Kontrasten mot 1800-talets Västeuropa var visserligen mycket stor, även om statens inflytande över ekonomin har kommit att öka också här. Den samhällliga produktionens karaktär avgörs dock inte av *vem* som förvaltar produktionen utan av *vad* som förvaltas och *hur*, det vill säga av dess dynamik och inriktning.

I Sovjetunionen levde inte endast staten, klasserna och lönesystemet kvar, utan det moderna proletariatet drevs aktivt fram i ett annars mestadels agrar land. En massindustrialisering inleddes vid 1920-talets slut, inte för att det svarade mot invånarnas självdefinierade behov av modernisering, utan för att det låg i det härskande skiktets intresse och krävdes av (den militära) konkurrensen med omvärlden. Företagen skulle gå med vinst och de omedelbara producenterna arbeta och hålla tyst.⁹⁰ Utvecklingen var i sina huvuddrag därför densamma som i tabell 6, inte tabell 7.

⁸⁸ I sin kritik av Åström anno 2013 blandar Henriksson ihop kategorierna mervärde och tillskottskapital (avsnitt VIII, s. 177f). Han ser därför inte framför sig hur den totala merarbetsprodukten (eller mervärdet) kan minska från år till år, till exempel från 4 timmar merarbete av totalt 8 år 1 till 3 timmar merarbete av totalt 6 år 2.

⁸⁹ Det inkluderar flera värdeformsteoretiker som är starkt influerade av Rubin. Se t.ex. Michael Heinrich, *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet* (Hägersten 2013), kapitel 12 och Christopher Arthur, "Epitaph for the USSR: A clock without a spring", i *The new dialectic and Marx's Capital* (Leiden/Boston 2004). Båda anser att det kapitalistiska produktionssättet avskaffades efter oktoberrevolutionen även om det aldrig ersattes av kommunism i Marx mening.

⁹⁰ Jfr Paul Mattick, "Statskapitalism och blandekonomi" i *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser* (Röda Bokförlaget 1975), s. 235–259.

Om man med *värde* menar arbetsprodukter från självständiga företag som genom utbyte mot pengar på en någorlunda fri marknad ges ett samhälleligt erkännande som abstrakt rikedom – då existerade denna kategori antagligen inte i Sovjetunionen, och följaktligen heller inte mervärdet och dess underkategorier profit, jordränta med mera. Om man istället betraktar värdet som *produkten av arbete i allmänhet*⁹¹ kan man säga att produktionsmedlen och arbetskraften i Sovjetunionen behandlades som ett samhälleligt *kapital* med tillväxtkrav. Produktionssättet var ur den synpunkten inriktat på *värdeförmering* och därmed (stats)kapitalistiskt.

Marx förutsåg inte möjligheten av en statskapitalistisk utveckling, men vid ett tillfälle använde han värdebegreppet för att beskriva en kommunistisk reglering av arbetstiden.

[...] sedan det kapitalistiska produktionssättet upphävts men en samhällelig produktion består, kvarstår värdebestämningen som förhärskande i den meningen, att reglering av arbetstiden och fördelning av det samhälleliga arbetet mellan de olika produktionsgrupperna och slutligen bokföringen över denna fördelning blir mera väsentlig än någonsin.⁹²

En sådan definition kan dock endast tillämpas på den samhälleliga totalprodukten,⁹³ för

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen [...] uppträder [...] det i produkterna nedlagda arbetet [inte] som dessa produkters *värde*, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu – i motsats till det kapitalistiska samhället – inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen.⁹⁴

⁹¹ Jfr Dasjkovskij, ”Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier” i detta nummer av *riff-raff*.

⁹² K 3, s. 754 alternativt MEGA II.4.2, s 871.

⁹³ Detta är det föregående citatets kontext. Se K 3, s. 737.

⁹⁴ ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 17.

Som Marx underströk i en av sina sista skrifter utgår hans analys dock inte från *värdebegreppet* utan *varan*.⁹⁵ Det är den *i varan* inneboende motsättningen mellan bruksvärde och värde som definierar den kapitalistiska produktionens rörelselag och som vi har försökt beskriva i den här texten. Det kan hända att termen ”abstrakt arbete” hos Marx syftar på något mer specifikt än ”arbete i allmänhet” och faktiskt förutsätter varor. Av det följer dock inte att förekomsten ”arbete i allmänhet” i vidare mening implicerar varuproduktion, ackumulationstväng eller löneslaveri.

april 2022

⁹⁵ Jfr Marx ”Randanmärkningar” från 1881/1882: ”Framförallt [De prime abord] utgår jag inte från ’begreppen’, alltså inte heller från ’värdebegreppet’ och har alltså inte på något sätt ’indelat’ detta. Vad jag utgår ifrån, är den enklaste samhälleliga form, vari arbetsprodukten visar sig i det nutida samhället, och denna form är ’varan’. Den analyserar jag, och detta först och främst i *den form vari den framträder*. Jag finner då, att den å ena sidan i sin naturaform är ett *bruksföremål*, med andra ord [alias] ett bruksvärde, å andra sidan *bärare av bytesvärde*, och från denna synpunkt själv ett ’bytesvärde’. En ytterligare analys av det sistnämnda visar mig, att bytesvärdet endast är en ’uppenbarelsform’, ett självständigt manifestationssätt för det i varan befintliga *värdet*, och då tar jag itu med att analysera det sistnämnda.” K 1, s. 727.